

A magyar ipar teljesítőképessége és teherbírása - külgazdasági szemléletű megközelítésben

1. "Ásatások" a magyar iparszerkezetben: hat "kultúrréteg"

Minden nemzeti ipar - történelmi termék. Az azonban jellegzetes kelet-európai, perifériás jelenség, hogy a különböző korok iparfejlődései

- a.) eleve torzszülöttként bújtak ki a kor méhéből;
- b.) még ilyenként sem kaptak lehetőséget a folyamatos, önkorrekciókon keresztüli fejlődésre, hanem mintegy befejezetlen beruházásként maradtak abba: torzszülöttek torzóivá merevedve hagyományozódtak egyfelől a mindenkori utókorra, másfelől ezen többszörös torzók kumulálódtak "nemzeti iparszerkezetként" a jelenkor számára.

Csak távirati stílusban emlékeztetek a magyar iparfejlődés négy nagy nekibuzdulására, valamint két nagy pangási-vegetálási korszakára, amelyek a maguk módján ugyancsak teremtettek a mai iparszerkezetben "tettenérhető", fontos elemeket. Ezek - vagyis egy nekibuzdulás, egy pangás, három nekibuzdulás és megint egy pangás - alkotják azt a hat "kultúrréteget", amely előtűnik akkor, ha a mai iparszerkezet "ásatását" elvégezzük.

A. Alsó kultúrréteg: a kiegyezés-korabeli nekibuzdulás maradványai

A kiegyezés-korabeli iparosodás következő, főbb jellemzői érdemelnek a XX. sz. végi stratégia szempontjából említést:

- Ekkor épültek ki a mai élelmiszer-feldolgozás alapjai, mindennek előtt a Monarchia végett és mérsékelt igényességű piacára, valamint az olcsó agrár-nyersanyagra és az olcsó, szakképzetlen munkaerőre támaszkodva;
- Ekkor épült ki az a nehézipar, amely input-oldalról a kárpáti érc- és szénbányászatra, output-oldalról pedig a nagyarányú ur-

banizáció és vasútépítés felszerelésekkel való ellátására - alapvetően a belső piacra, s ezen belül is a közületi megrendelésekre - támaszkodott;

- A lakossági fogyasztást részben osztrák-cseh import, részben a születő nagyipar körül megmaradó, nem modernizálható és nem különösebben igényes produkciójú kisvállalati szektor, ill. kisipar elégítette ki, jelentős teret hagyva a naturálgazdálkodás maradványait őrző parasztság háziipari tevékenységének is.
- Ezen ipar gerincét alkotó - úgyszólván néhány tucatra tehető - valóban színvonalas vállalatcsoport a nagybankokon keresztül részben, vagy egészében külföldi érdekeltség volt: osztrák és német tulajdoni többséggel;

Az exportorientált, javarészt nagyipari keretben működő élelmiszer-feldolgozás, valamint a javarészt infrastruktúra (vasút, erőmű, vízszabályozás) felszerelésére szakosodott nehézgépipar a mai iparszerkezetünknek is alapvető szegmensei. A kis- és kézműipar teljes mértékében áldozatul esett a későbbi nekibuzdulási és degradációs fázisoknak.

A XX. sz. végének gazdasági (különösen világ gazdasági) követelményeihez és értékrendjéhez mérve mind az élelmiszer-feldolgozás, mind a vasúti-, energetikai- és vízgazdálkodási gépgyártás a modern gazdaság szükséges, de nem különösebben dinamikus ágai; műszaki innovációs tartalékaik bőven vannak, ezeknek súlypontja azonban zömmel nem az ágazatokon belül helyezkedik el, hanem olyan ágazatokban, mint a vegyipar, mikroelektronika, finomkohászat, műanyagipar, automatika stb. stb. Az élelmiszer-feldolgozás ma csak az agrár-ipari vertikum lépcsőjeként dinamizálódhat: itt sem elsősorban kibocsátott termékei révén, hanem a technológiáját fejlesztő-termelő gép-, elektronikai és vegyipari tevékenységeken keresztül. A magyar tradicionális gépgyártás eladási esélyeit úgyszólván kizárólag a felhasználási rendszerek (vasút, városi közművek, energetika st.) software-jén és komplett szállításain keresztül lehet tetemesen növelni.

*B. Második alsó kultúrréteg: a Trianont követő másfél évtized
vergődéses" időszakának maradványai*

Az államhatárok átrendeződése, egyben a Monarchia, mint integrált nagygazdaság szétesése az addig kialakult magyar ipar egzisztenciális és továbbfejlődési feltételrendszerének úgyszólván egészét szétzúzta:

- az élelmiszer-feldolgozást megfosztotta kiépített és védett piacától, de részben anyagbázisától (pl. Bácska, Bánság) és legolcsóbb munkaerőforrásától (szlovák munkaerő) is;
- a nehézipart csaknem teljes egészében megfosztotta hazai nyersanyag- és energiaforrásától (az Északi Középhegységben a határ magyar oldalán maradt kohászati kapacitás talajtalan torzónak vált!) valamint - az állam pénztelensége folytán - vásárlókörétől is;
- a kis- és kézműipari szektor, minden szívóssága ellenére, nagy vérvesztést szenvedett a súlyos recessziók következtében;
- külső finanszírozók közül erősen meggyengült Ausztria is és Németország is, miközben a belső felhalmozóképeség is erősen csökkent.

Ugyanakkor fejlődésnek indultak korszerűbb, dinamikusabb iparágak, részben hazai tőkével (Tungsram), részben nyugat-európai vállalkozások Magyarországra (olcsó munkaerőre támaszkodva és a hazai piacra való betörés reményében) települő, a "donor" országban elavulófélben lévő technológiát és termékeket alkalmazó fiáléként (Standard stb.). Az első, a "nyugat-európai" fejlődési út halvány és csonka jeleként értékelhető, a második, egy a mai NIC- típusú fejlődéshez sok tekintetben hasonló modell körvonalait mintázta. Eluralkodni azonban nem tudott, részben a válság közbejötté miatt, részben a hazai piac szűk volta és a környező országoktól való elzártsága miatt.

Végül, ebben a másfél évtizedben (különösen annak első éveiben) végbe ment egy tipikus importhelyettesítő iparfejlesztés is (textilipar és egyebek), amely a kieső osztrák-cseh import helyett - a valutahiány által kényszerítve

- próbált a hazai piacra termelni. Felszerelése elavult volt, rentabilitását az igen olcsó (főleg szakképzetlen női) munkaerő biztosította.

Ezek a '20-as , '30-as években keletkezett (vagy embrionális állapotból felfejlődött (lásd. gyógyszeripar) ágak, részben az előző korszak szerkezeti szegmenseivel együtt, alkották az alapját később az ország exportpotenciáljának is, a háború után e területek mennyiségi fejlesztése volt a legerőteljesebb. Néhány kivételtől eltekintve (vákuumtechnika, gyógyszergyártás, bizonyos mértékig a híradástechnika) ebből a rétegből verbuválódik a mai magyar iparszerkezet fejlesztési szempontból legreménytelenebb (a nem-NIC fejlődő országok konkurrenciájával szemben is hátrányt szenvedett!) rétege.

C. Középső kultúrréteg: a második világháborús hadigazdasági fejlesztések

A fejlesztések nem feltétlenül a háború kitörése után kezdődtek: a határkő inkább a politika és külgazdasági kapcsolatrendszer határozott német orientációjánál található, ami összefügg a Gömbös-programmal is.

Részben jelentősebb német tőke bevonásával és német know-how-ra alapozva

- megkezdődik néhány természeti erőforrás (pl. bauxit) feltárása és elsődleges feldolgozása;
- néhány tradicionális nehézipari kultúra (Győri Vagon stb.) profil-kiegészítése korszerűbb termékkel;
- bizonyos területeken lélegzethez jutnak hazai K+F-kapacitások is, ezek közül nagyipari termelés jön létre (Csonka Gépgyár, Juhász-Gamma Művek stb.);
- a háború kitörése után jelentős német hadiipari kapacitás települ át (biztonságot keresve) Magyarországra (pl. Szigetszentmiklós);
- a háború előrehaladtával mind több üzem átállítása igénytelenebb, olykor igényesebb hadifelszerelések gyártására (MOM, Pét, Fűzfő stb).

A mai magyar ipari kultúra igényesebb rétegének elég jelentős hányada ebben a periódusban fejlődik ki (Más kérdés, hogy kimenetelében mibe kerül ez az országnak).

A felszabadulásakor - az általános leromboltság és kifosztottság helyzetét leszámítva - a következő potenciál állott a magyar ipar rendelkezésére:

- Korszerűtlen szektorok: a '20-as évek importhelyettesítő erőlködésének nagyrésze; a Monarchia idejéből ittmaradt élelmiszeripar nagy része; a kis- és kézműipar válságot túlélt hányadának nagy része;
- Nem különösebben korszerű, de jelentős hazai hagyományokkal rendelkező, korszerűsíthető szektorok; (nehézgépgyártás, "NIC-típusú" ipar nagy része);
- "Ugrásra kész", csaknem nyugat-európai teljesítményekre képes szektorokhoz előző korszakban hazai tőkére és know-how-ra épülő dinamikus szegmensek (finommechanika, elektronika, vákuumtechnika, gyógyszergyártás stb.); azok a hadiipari szegmensek, ahová a német haditechnika beáramlott.

Hangsúlyozom: mindezek erősen kihasznált, leépített, lerombolt állapotban, a szellemi tőke egy része is lepusztulva, továbbá, tudni kell azt is, hogy a magyar ipar XX. sz. közepén korszerűnek mondható, vagy elviselhető áldozatokkal korszerű szintre hozható hányada együttvéve nem lehetett több az ipar 1/4 - 1/3-ánál, s hogy az egész ipar - korszerű, korszerűsíthető és reménytelenül elmaradott szegmensek összesen -, részarányát tekintve nem volt sokkal nagyobb, mint egy sziget az igen elmaradott agrár-tengerben.

A XX. sz. végére a '40-es évek közepén még modernnek titulálható ipari kultúrák "fénye" is erősen megkopott: igazán dinamikus, fejlődőképes szegmenst a mai magyar iparszerkezet ebből a korból is keveset örökölt: ilyen pl. a gyógyszeripar /második kultúrréteg terméke/, valamint a gyengeáram technikának és finommechanikának azon pontjai, amelyek később szofisztikáltabb termékkörre és technológiára tudtak átállni.

D. Közelmúlt kultúrrétege: a hidegháborús korszak iparfejlesztési politikájának szerkezeti elemei

Azzal, hogy az ország 1945 után a "szovjet befolyási övezetbe" került, az iparfejlesztésre fontos következmények származtak:

- az ipar elszakadt a hagyományos tőke-, szellemtermék- és be rendezésellátó bázisaitól: ez az 1949-ben bevezetett embargóban kulminált;
- ráutalttá vált a keleti - lényegében szovjet - energia- és nyersanyagellátásra;
- ugyanakkor óriási, biztos, jól fizető, "éhes" és műszakilag, valamint a kereskedelmi kultúra vonatkozásában - igénytelen piacot szerzett bármilyen feldolgozott terméke számára: minél szofisztikáltabb volt ez a termék, annál inkább;
- részt kellett vállalnia a hidegháború nyomán kialakult védelmi erőfeszítésekben.

A fentiek értelmében lehetőség nyílt arra - legalábbis elvileg -, hogy az ország a történelem folyamán kialakult összes ipari profilt, lényegében piaci korlát nélkül fejleszthesse: csak termelési, illetve termelési tényező korlátokkal kellett számolni: ezekből

- az energia- és nyersanyagkorlát nem volt számottevő: a nagy partner ui. bármilyen volumenű anyagexportra kész volt beruházási javak, fogyasztási cikkek és szellemi termékek ellenében, mégpedig (részben politikai indítékoktól vezérelve) jutányos fizetési feltételek között.
- egyelőre munkaerőkorlátokkal sem kellett számolni: tartalékként rendelkezésre állott a kihasználatlan munkaerőkapacitás városon (munkanélküliek, háziasszonyok, kisipar stb.) és - főleg - falun. Gyorsított szakképesítéssel ezt mozgósítani lehetett, igaz, a sebtében kiképezett első generációs munkaerő minőségi teljesítményre egyelőre nem volt képes;
- az egyik valódi korlátot a beruházási forráshiány jelentette: tekintettel az alacsony nemzeti termelékenységre és az amortizálódó nemzeti vagyon kicsiny voltára, a felhalmozás eleve szűkre szabott volt. Ezen a gazdaságpolitika a következő módon próbált segíteni:
 - nagy szervezeti centralizációval és horizontális nagyvállalatok szervezésével csökkenteni a rezsiköltségeket;

- szigorú anyag-, bér- és beruházási gazdálkodással ("direktív tervezés") minimumra szorítani a "rendszer-működési veszteségeket";
- az akkor viszonylag bővében lévő termelőerők - pl. az infrastruktúra - fejlődésének megállításával ("rablógazdálkodás") többletforrást nyerni az ipar számára; ugyanilyen megfontolás alapján a mezőgazdaság "megsarcolásával" is;
- végső soron a lakosság egyéni fogyasztásának csökkentésével is lehetett beruházási forráshoz jutni: ezt azonban csak akkor volt lehetséges realizálni, amikor a termelési szerkezetben megtörténtek az elmozdulások a beruházási javak irányába (tekintettel arra, hogy az életszínvonal-esés által "megspórolt" fogyasztási javak exportja révén beruházási javakat csak módjával lehetett beszerezni Keletről, Nyugat felé ezek a cikkek eladhatatlanok voltak az importot pedig az embargó korlátozta.)

Rendkívüli módon megnehezítette az iparfejlesztést az, hogy

- a szovjet partner a nyersanyagok úgyszólván teljes egészét csak teljesen feldolgozatlan formában tudta rendelkezésre bocsátani, ezért Magyarországra hárult az igen beruházás- és energiaigényes elsődleges feldolgozási fázis kiépítése /vaskohászat, olajfinomítás/;
- továbbá: az iparfejlesztési modell erősen építésigényes volt: ez felszívta a szakképzetlen munkaerő nagy részét, de tőke- és energiaigénye is nagy volt /cement, téglaiipar, mészipar, betonvas stb/;
- a szervezeti és tervezési modell alapján támadta az emberi tényező érdekelttségét és iniciálási képességét, ezért végülis a célirányos, takarékos gazdálkodáshoz az emberi alkotókészség megmozgatásához fűzött reményekből semmi sem lett;
- a szovjet nyersanyag- és energiaszállítások az ottani termelési-beruházási ciklusok időről-időre bizonytalanná váltak, ami - a nagymérvű egypiacos függési viszonyok következtében - begyűrűzött a magyar gazdaságba is;

- a honvédelmi kiadások magas volta nagy forrásokat vont el az ipar műszaki fejlesztésétől is, valamint csökkentette azon fejlesztések volumenét, amelyek - ha több éves késéssel is - végülis fogyasztási javakban "fordultak termőre".

A hidegháborús szituáció diktálta iparfejlesztés (a "szocialista iparosítás" ehhez csak ideológiai "aláfestő zene" volt: lényegében egy igen nagy mértékben determinált kényszerhelyzetről beszélhetünk) a magyar gazdaság külgazdasági magas-érzékenysége, valamint alacsony szociális teherbírási rugalmassága folytán 1953-ra csődbe ment. (1953-56 között egy rövid, de igen heves "vergődéses" szakasz következett, amely - 1956 őszével, vagy anélkül - mindenképpen modellváltásra kényszerítette a gazdaságpolitikát.)

E. Félmúlt kultúrréteg: a "golden sixties" ipari fejlődésének leglényegesebb elemei

Az iparpolitika a következő momentumokra épített:

- a KGST felvevőpiacra a nyersanyag-energia-ellátási képességeire,
- az A., B., C. korszakokban kiszelektálódott értékesebb ipari profilokra /stratégiájának középpontjába ezek fejlesztését és megfelelő profilokkal való kiegészítését igyekezett állítani;
- a D. korszakban létrejött kohászati és nehézvegyipari bázist pedig úgy tekintette, mint adottságot, amelyből az amortizációs folyamat során hasznot lehet húzni, utána újraértékelni a szerkezeti szerepét;
- a korszak közepén fokozatosan megnyíló nyugati együttműködési lehetőségeket "Jolly joker"-ként kezelte:
 - korszerű technológia- és know-how-szerzési lehetőségként;
 - a KGST-piac vásárlási bizonytalanságait áthidaló pufferpiacként;
 - alappiacként a kifejlesztendő "világszínvonalú" feldolgozott termékválaszték elhelyezésére;
 - kiegészítő tőkeforrásként.

A korszak folyamán fokozatosan kibontakozott a magyar gazdaság külső kapcsolatrendszerének meghatározó alapvonása:

1. Magas szinten feldolgozott, de a nyugati piacokon (műszaki és kidolgozás-minőségi okokból rentábilisan nem értékesíthető termékek) tömeges exportja a KGST felé;
2. Ennek fejében bőséges és olcsó energia- és nyersanyagellátás (valamint néhány vegy- és gépipari termékcsoport tömeges importja: kénsav, földmunkagépek, teherautók, energetikai berendezések stb.);
3. A rubelért importált (komparatív haszonnal exportált árúkért szerzett rubelért) anyagok egy részének elsődleges feldolgozása (hengerelt áru, etilén, PVC-por, tömbalumínium stb.) után, ezek exportálása Nyugatra (sok rubel + kevés hazai hozzáadott érték konvertálása \$-ral);
4. A szerzett \$-on elsősorban finom anyagok, alkatrészek és know-how-k behozatala, amelynek segítségével a hazai feldolgozott termékek műszaki és minőségi paraméterei gyorsan növelhetők;

5. Ez:

- a.) alátámasztja a hazai, életszínvonal növelés-centrikus gazdaságpolitika biztonságát;
- b.) reménybelileg közelebb hozza a feldolgozó ipar nyugati versenyképességét;
- c.) attraktívabbá teszi a magyar feldolgozó ipar termékeit a KGST partnerek előtt - ami növeli az ellátási biztonságot;
- d.) növeli a gazdaság \$-bevételeit a Rbl-konverzió keresztül /pontosabban: noha a nyugati piacon csak alacsony szinten feldolgozott és erősen beruházásigényes áruskálát lehet eladni, mivel ezen árutömeg értékének oroszlánrésze Rbl-import, és ennek ellenében magasan szofisztikált, mérsékelt beruházásigényű árutömeg áll, végeredményben a hatás ugyanaz, mintha a nyugati piacon adta volna el az ország a stratégiai termékeit (autóbusz, híradástechnika, mikroelektronika, szerszámgép, gyógyszer stb.).

A dollár - rubel tömeges konverzió ebben az időben válik a magyar gazdaság működési létfeltételévé. A konstrukció biztosította a nemzeti újratermelés akkora jövedelemgeneráló képességét, amely végülis lehetővé tette a lakossági jólét folyamatos, érezhető mértékű javítását a gazdaság minőségi teljesítményének jelentős növelése nélkül.

Mivel a korszak folyamán a GDP exporthányada már megközelítette a 40%-ot, s az export mintegy 9/10 része ipari (gyakorlatilag csaknem teljes egészében feldolgozó ipari) termék volt (a kohászati, élelmiszeripari, olajle-párlási stb. termékeket is ebbe a kategóriába számítom), a sikeres - vagyis magas hazai jövedelmet generáló - dollár - rubel konverziós tevékenység az iparpolitika fő vezérlő elvévé is vált (noha explicite ez nem fogalmazódott meg irányelvekben, vagy tervekben!). Vulgárisan fogalmazva: az ipar egyik fele "rubelből csinált dollárt", a másik fele "dollárból csinált rubelt", s a két, párhuzamos folyamatnak az együttesen évente 3-4%-kal emelkedő életszínvonalon kívül még pozitív dollár-szaldót is kellett produkálnia.

A konstrukció sikere a következő körülmények kedvező voltát tételezte fel:

- a Szovjetunió érdekeltségét abban, hogy "kelet-európai" minőségű feldolgozott termékekért "kemény" energiával és nyersanyagtermékekkel fizessen;
- a szovjet nyersanyag kitermelő iparágak tág termelési korlátját és alacsony költség szintjét;
- a nyersanyagok és feldolgozott termékek közötti, az utóbbiaknak kedvező cserearányokat;
- a szovjet nyersanyag- és energiaexport korlátozottságát Nyugat felé.

A "golden sixties" előrehaladása folyamán ezek közül mindegyik bizonytalanná vált: mind erősebben vetítette előre árnyékát a keleti viszonylatú sajátos, "gyarmati" munkamegosztást fenntartó érdekviszonyok gyengülése. E kivételesen kedvező külkereskedelmi feltételek nélkül a rendszer másik, "nyugati" ága sem volt fenntartható: a Nyugatra exportált magyar árutömeg nemcsak nyomott ("bóvli"-) árszínvonala folytán volt ráfizetéses, hanem szerkezetileg is ellentmondott az iparfejlesztési érdekeknek: zöme komparatív veszteséget jelentett a nemzetgazdaságnak. Ezt nem ellensúlyozta a

nyugati piac minőségre és magas kereskedelmi kultúrára "nevelő" hatása, sem a korszerű technika transfere: ez utóbbi a gyakorlatban nagyon szűk körű volt (a nyugati import gép- műszer- szellemi termék hányada egyszer sem érte el a 15%-ot) és a műszaki színvonala sem érte el a kívánatos szintet (részben a nyílt és burkolt embargó, részben a magyar vásárlások pénztakarékossága, olykor szakszerűtlensége miatt). A nyugati együttműködés termékminőség- és műszaki szint javító hatása alatta maradt a remélteknek: éppen csak arra volt elég, hogy ideig-óráig ellensúlyozza a szovjet érdekeltség rohamos csökkenését a fennálló forgalmi szerkezet fenntartásában. Továbbá: amikor a \$-Rbl konverzió cserearány-viszonyai is veszélybe kerültek (1973 ősze: első olajárrobbanás), világossá vált, hogy a kivételesen kedvező kül-gazdasági szituációt "meglovagoló" iparpolitika felváltandó egy másikkal.

F. A történelmi jelenkor kultúrrétege: az ipar történelmileg kialakult szerkezetének ellehetetlenülése

Az olajválság nyomán viharosan megváltozó nemzetközi piaci értékrend egy olyan magyar ipart talált, amelynek fejlődése

- minden egyéb torzító körülmény figyelembevétele nélkül is befejezetlen volt: sem ágazati rendszere nem forrott még ki, sem K+F - Termelés - Értékesítés láncolatai nem voltak még teljesen kiépítve, sem alapanyag - előgyártmány - féltermék - végtermék vertikumai nem állapodtak még meg; "félig kifejlett" mivoltában már túlságosan export-orientált és már túlságosan import-kiszolgáltató volt, ennek következtében input oldalról már erősen minőség- és műszaki szint igényes volt, ezzel szemben teljesítményei még csak egy igen szerény igényű, "elnéző" és szigorúan védett piacon keltették azt a látszatot, mintha a magyar ipar érett korszakába lépett volna;
- minden egyéb alulfejlettségi körülmény figyelembevétele nélkül is fejlődési torzulásokat mutatott: magával hurcolta a túlméretezett "Monarchia"-iparágak egy részét csakúgy, mint a '20-as évek autark törekvéseinek eredményeit és a hidegháborús időszak alap-

anyaggyártásba és hadiiparba befagyasztott - az ország méreteihez képest óriási - tőkét, a kifejezetten szovjet óriás-megrendelésekre létrehozott, vagy "felfúj", műszakilag elmaradott gépipari, elektromos és elektronikus ipari, ruházati ipari stb. kapacitásait; - az ipari szerkezet a különböző fejlesztési és külgazdasági illeszkedési stratégiák félbemaradt megvalósításának "múzeumaként" is felfogható.

- mindezekkel együtt magán hordozta a külgazdasági- és életszínvonalpolitikai - olykor súlyos - kompromisszumok "hegeit": pl. az 1950-es évek végén kibontakozott - alapjában véve igen ésszerű és a magyar viszonyokkal adekvát - irányzatot, miszerint a '20-as években halványan elkezdődött és a '40-es évek elején lendületbe jött anyagtakarékos, kvalifikált elevenmunka- és innovációigényes, mérsékelt beruházásigényes, nem különösebben tömegtermelés-igényes gépipari, elektromos-elektronikai- finomvegyipari nyomvonalon kell továbbhaladni, minduntalan hátrébb kellett tolni, vagy megszakítani az anyag- és energiabázis (KGST) bizonytalanságai és a nyugati exportkényszer követelményei miatt. Így születtek kohászati rekonstrukciós, könnyűipari programok, óriási energetikai és olajkémiai konstrukciók stb. stb. (Ilyen körülmények indokolták a mezőgazdaság modernizálásának azt a sajátos válfaját is, amely egyértelműen az extenzivebb növényi kultúrák és az igénytelenebb, gyorsabban megterülő állattartási ágak részarányát növelte az agrárszerkezeten belül)
- Mind a makro-szerkezetre, mind a kibocsátott áruk választékára, minőségére és használati értékének egyéb jegyeire rányomta a bélyegét az a körülmény, hogy az egész ipar fejlesztés egy sajátos társadalmi modell megvalósításának munkájába illeszkedett bele.

E modell igen pregnáns prioritásokat adott

- az ember, mint dolgozó lény követelményeinek, az ember, mint fogyasztó lény követelményeivel szemben;
- a társadalom lét-axiómájaként kezelte a teljes foglalkoztatottságot, s ennek érdekében súlyos kompromisszumokra kész volt a munkahelyek fajlagos technikai felszereltségével szemben;

- jóléti modelljének alapmotívuma a tisztas, szerény fokozatosan és egyenletesen emelkedő fogyasztás egyenletes terítése a lakosság egészére, szemben a kiugró jövedelmekre alapozódó "csúcsfogyasztásokkal" és ezek húzóhatásával operáló modellekkel.

Mindezeket a prioritásokat Magyarországon - különösen 1957 után - csak erős következtetlenségekkel lehetett érvényesíteni: a két modell "vegýtítése" azonban inkább az ellenállhatatlan importéhségben, mintsem a hazai termelés szerkezetében és minőségi paramétereiben fejtette ki hatását.

Amikor ez a "szocialista" iparszerkezet, az exportkínálaton keresztül konfrontálódott a nyugati iparral, kiderült, hogy azzal sehogyan sem kompatibilis:

- input oldalról: a technológiaiimport apró részletekben nem tud beépülni a hazai technológiai szervezetbe; csak nagy, komplett egységekben plántálható működőképesen át, akkor viszont húzza maga után az alkatrész-importon kívül az anyagimportot is, miközben a hazai felhasználási körülményeket figyelembe vevő adaptálás és a hazai alacsony munkakultúra együttesen nyugati exportra alkalmatlan árut produkál, a csaknem teljesen nyugati importköltségeket tartalmazó termelésből;
- még önmagukban tökéletes használati értéket képviselő áruí, árurendszerei sem illeszkednek be igazán a nyugati felhasználási szerkezetekbe - vagy ha igen, akkor a legalacsonyabb vásárlóképességű rétegek nem dinamikus keresleténél találnak csak érdeklődésre.

A magyar ipar mindezek következtében nem volt abban a helyzetben, hogy könnyűszerrel, virulens módon reagáljon a világpiaci kihívásokra, végrehajtsa azokat a technológiai és szerkezeti, valamint piaci módosításokat, melyeket a japán, vagy nyugat-európai ipar megtett, vagy akár ráálljon azokra a pályákra, amelyeket a NIC-típusú gazdaságok megcéloztak.

Nehéz utólag valószínűsíteni is, de feltételezhető, hogy a magyar iparnak nagyobb esélye teremtődött volna még a degradációs folyamat elkerülésére

(vagy tetemes lassítására: a visszafordíthatalan fokozatig való eljutás megelőzésére), ha

- a gazdaságpolitika nem több éves késéssel reagál az életveszélyes kihívásra (1977 őszi KB határozat) és nem dobja sutba az alapjában véve használható stratégiát még megvalósítás előtt;
- a gazdaságpolitika egyik szárnya nem "fúrja" az 1968-as szabályozási-tervezési reformot, a másik szárnya pedig nem táplál illúziókat abban a tekintetben, hogy a teljes egészében magas konjunktúra viszonyaira méretezett reform, a gyors struktúraváltással és nyomott konjunktúrával jellemezhető új helyzetben is használható (sőt: mindentudó panacea) lehet;
- a KGST-tagországainak gazdaságpolitikái nem hagyják felülkerekedni az egymás rovására való válságkezelési tendenciákat, hanem próbálnak kijutni a legnehezebb helyzetből;
- a szakmai és politikai közvéleményben nincs végletes averzió a belső piacra (is) alapozó fejlesztések iránt.

A valóságban azonban az alaposan átgondolt, komplex stratégia helyett egy átgondolatlan, primitív, sok tekintetben durva műhibákkal is tarkított generális restriktív vált a gazdaságpolitika gerincévé; a viták kereszttüzébe nem a "hogyan" és "merre" kérdései kerültek, hanem a reformerek, ultra-reformerek acsarkodásai egymásra; a belső gazdasági viszonyok egészséges rendbentartása, a belpiac építése helyett, a növekvő, illetve növekedni állandóan ugrásra kész adósság elleni napi, kétségbeesett rögtönzés-hadjárat, s végül: a kollektív válságkezelés helyett a KGST ellehetetlenítése.

A tárgyunk szempontjából kiemelendő eredmény: a magyar ipar a gazdaságpolitikai-fejlesztési stílus- és modellváltás a '80-as évek elejére elvesztette lendületét, miközben nem volt módja erőt gyűjteni, a 80-as évek közepétől kezdve fokozatosan "nekikészülődött" a tömeges hanyatlásnak, ami a '90-es években igen gyors ütemben megkezdődött:

- a termelés a stagnálásból a gyorsuló csökkenésbe megy át;
- a termelési tényezők részben tönkremennek, részben széthullanak;

- szervezeti széthullás megy végbe újracsoportosítás nélkül;
- az export erőtetése része a gyáron felélésének;
- a külföldi konkurrencia kiszorítja a hazai ipart a belpiacról is, miközben a külpiacon alkalmi, eseti eladásokból gyülik össze a bevétel;
- a külföldi tőke befogadása a gazdaságpolitika részéről tervszerűtlen, nem átgondolt, nem irányított folyamat, ennek következtében az országba irányuló tőke-transzfer nem csatornázódik az ipar és a nemzetgazdaság problémáinak megoldása felé; ellenkezőleg, távlatban súlyosbítja ezeket.

2. A magyar ipar mai teljesítőképessége — a nemzetközi piac szemüvegén keresztül

A rendkívül változatos történelmi áttekintés célja egy sor, csak a mai viszonyok "pillanatfelvételén" alapuló elemzés számára nehezen, érthető jelenség világossá tétele: a magyar ipar szerkezetében, a nemzetközi piac által mért teljesítményében alig van irreális, vagy pusztán voluntarizmussal, ideológiai okokkal magyarázható vonás. Hogy gyakran felmerül az ilyen magyarázat, főleg annak köszönhető, hogy a mindenkorai gazdaságpolitika ideológiai "vehikulumba" próbálta csomagolni a kényszerhelyzetekkel szembeni megalkuvásait, a könnyebb lenyelethezőség végett. Mivel ezek az ideológiai állandoklások nem csak a sajtóban és az elméleti munkákban ömlöttek szét (mintegy propaganda anyagokként), hanem átszöttek a hivatalos gazdaságpolitikai okmányok és megnyilatkozások szövegeit is, önmaguktól kínálták a lehetőséget az okok és okozatok felcserélésére. Ez persze veszedelmes tendencia, különösen akkor, ha a gazdaságpolitika maga is kezd hinni saját ideológiai blöffjeiben: ekkor ti. tényleg megtörténhet az, hogy a fark kezd el csóválni a kutyát, azaz a döntéseket nem "garnírozzák" ideológiával, hanem ideológiai érvekre alapozzák a gazdaságfejlesztési döntéseket. A magyar történelemben két olyan korszakot lehet világosan felismerni, amikor ez a "kutya fark által való csóválása"-hatás felfedezhető a gazdaságpolitikai döntésekben: az első a '20-as évek eleje-közepe, mikor is a gazdaságfejlesztést egyértelműen alárendelték egy közeli területi revízió dogmájának, a második

az '50-es évek eleje, amikor a bizonyíthatatlan meglévő kényszerhelyzetre való reagálást azért "lihegték túl" (sok tekintetben tragikus módon), mert a polgárháború alatti és utáni, valamint a világháborús hadigazdasági orosz szükségállapot (sok tekintetben logikus) intézkedésrendszere dogmagyűjteményként importálódott Magyarországra. (Az a jelenség pl. amelyet csökkenő tőkehozadék melletti bővített újratermelésként tartunk számon, "a nehézipar fejlesztésének elsődlegessége" címen vált a pszeudomarxizmus dogmájává, ilyenformán abszolutizálódott "érinthegetlenné" éteriesült, és vált rész okává a kelet-európai ipari fejlődés egyik legsúlyosabb eltorzulásának. Ám csak rész okává: nem ismerünk olyan "take off" szakaszban leledző gazdaságot, amely a műszaki fejlődés periodikus lelassulási szakaszaiban, vagy háborús fenyegetettség esetén nem kényszerült volna a nehézipar erőltetett ütemű fejlesztésére). Aki tehát nem akar a Gerő által irányított OT-hez hasonló hibákba esni, az jobban teszi, ha az elődökre való ideológikus nyelvnújtotgatás helyett megpróbálja feltárni az iparfejlesztés történetének kihívásait és kényszer- szituációit és elemezni a válaszok, adaptációs koncepciók célszerűségét.

Mindehhez persze komoly önismeret szükséges. A következőkben ehhez igyekszem támpontokat adni - ismét csak vázlatosan.

A. A mai magyar gazdaság diagnosztikája

A gazdaságnak lehet olyan "anatómiai" - azaz felépítésében, a termelési tényezők mennyiségében, minőségében, garnitúrájában és tevékenységi ("ágazati") megoszlásában rejlő - defektusa, amely bizonyos nemzetközi helyzetekben, vagy fejlődésének meghatározott szakaszaiban tévesen, lanyhán, hibásan működővé, a világ kihívásaira rosszul reagálóvá teszi. Továbbá, megfigyelhető, hogy a belső, vagy külső kihívásokra adott válaszok - helyesek, vagy helytelenek - egy adott gazdaság fejlődésének adott szakaszán, konzekvensen "elhordanak" valamilyen irányban: ezek "fiziológiai" defektusok, normálistól eltérő hajlamok. Végül a gazdaság tudatos befolyásolásának, irányításának is vannak "megrögzött" sajátosságai, tradíciói, reflexei: ezek összességé adja ki a gazdaság "etológiáját".

A történelmi áttekintés summázata az, hogy a magyar gazdaság, s ezen belül az ipar számos, a normál és a drámai pillanatokban való működését nehezítő hiányossággal rendelkezik. A legfontosabbak:

1. - Iparának csaknem teljesen hiányzik az alapanyag- és olcsó energiabázisa. A hazailag kitermelhető ipari alapanyagok - kevés kivétellel vagy természeti okoknál fogva túl drágák ahhoz, hogy segítsék a feldolgozás versenyképességét (szén, bauxit, réz), vagy a nemzetközi piacon olyannyira leértékeltek (mezőgazdaság), hogy ezen, áróllóval terhelt színvonalhoz képest termelnek drágán. A tendencia alóli ritka kivételek (szénhidrogének) mennyisége kicsi és készletei fogyóban vannak.

Ez azt jelenti, hogy az ipar részben kénytelen import-anyagbázison működni, részben kénytelen lenyelni a hazai anyagtermelés drága voltát, mindaddig, amíg a hazai termelést csak ennél gazdaságatlanabb (magasabb Ft/\$ mutatójú) feldolgozó ipari exporttal szerzett devizával tudja kiváltani. Amíg létezett a fentiekben vázolt szovjet érdekeltség a magyar gazdaság olcsó anyagellátásában, ez a defektus látens formában létezett: ma azonban már teljes mértékben felszínen van és komoly akadályát jelenti az ipar versenyképességének abban az esetben is, ha az exportszerkezetben a kevésbé energia- és anyagigényes termékek dominálnak. A piacgazdasági közegben azonban erről egyelőre (sajnos: igen hosszú ideig) szó sem lehet. A magyar gazdaság egyik fájdalmas paradoxona az, hogy mindenféle érdekei a nem anyag- és energiaigényes exportszerkezethez láncolnák, ugyanakkor a világpiacon csak anyag- és energiaigényes javakat tud nagy tömegben eladni, hogy megszerze azt a devizatömeget, amelyért jószerével anyagot és energiát vásárol. Ez biztos világgpiaci kivézetetést jelent a gazdaságnak.

2. - Ipara idült tőkehiánnyal küzd: felhalmozási tartalékai hosszú évtizedeken keresztül olyan kapacitások létrehozásába fektetődtek be, amelyek "alól", vagy a piac gurult ki (Monarchia, a Harmadik Birodalom, a KGST), vagy eleve dinamizmusukat veszítették voltak (textilipar, kohászat, vasúti járműgyártás stb), vagy nem tudtak lépést tartani a világfejlődéssel (szerszámgépipar, híradástechnika, mikroelektronika stb), vagy gazdaságpolitikai baklövések miatt szenvedtek

nehezen behozható (talán nem behozhatatlan) hátrányokat (gyógy-szer, orvostechnika, agrártechnika stb.) Ráadásul az ország félig fejlett, azaz az egy főre eső maximális felhalmozás sem nagy, kicsi a kumulált felhalmozás, nem elégséges a nagy erőfeszítésekre, továbbá a lakosság több nemzedéken keresztül elhalasztott keresletekkel küszködik - azaz egyetlen épeszű politika sem kockáztatja meg a felhalmozás maximalizálását. Hozzáteszem, hogy a kedvezőtlen cse-rearányok és az adósságszolgálat rendszeresen kivéretteti a felhalmozást: ezt nem kompenzálja az utóbbi néhány évben vékony érben becsordogáló külföldi ipari tőke sem.

A gazdaság másik fájdalmas paradoxona, hogy exportjának fajlagos beruházás-, ill. állótőke-igénye igen magas (kohászat, mezőgazdaság, élelmi-szeripar, olefinkémia stb.), sok jel mutat arra, hogy az import jó részének hazai termeléssel való helyettesítése (ami persze más okok miatt nemigen lehetséges) állótőkét takarítana meg az országnak. Vagyis a külgazdasági kapcsolatrendszer egyfelől de facto tőkét szív ki az országból (kamat- és profittranszfer), másfelől a kívánatosnál tőkeigényesebb szerkezet fenntartására kényszeríti az országot. Ez is biztos kivérettetés.

3. - Ahhoz, hogy a nyersanyag- energiadeficitjét fedezze, netán a defici-tes hazai kitermelést megszüntesse, valamint ahhoz is, hogy a gazdaság fajlagos anyag- és energiaigényét mérsékelje, továbbá ahhoz is, hogy a számára kedvezőtlen, fölösleges exportcélú tőkelekötéseket is mérsékelni tudja, az országnak óriási mértékűvé kellene növelnie exportjának újdonságtartalmát, valamint gyökeresen meg kellene változtatnia termékei minőségét. Ez hosszú távú, hatalmas volumenű hazai K+F tevékenységet, valamint az ehhez kapcsolódó, ugyancsak nagy volumenű szellemi termék- és technológia importot követelne. A kivérettetett, degradálódófélben lévő gazdaságban azonban a K+F tevékenység is haldoklik, az ország nem képes finanszírozni még az alapvető tudományos tevékenységeket sem, az alkotóképes népesség vagy olyan területekre vonul, ahol a kenyerét megkeresheti, vagy beáll a brain-drain folyamatba.

Az ide áttelepülő ipari tőke viszont nem hoz magával jelentős és nívós know-how-t: üzleti érdekei nem ezt diktálják.

A harmadik fájdalmas paradoxon tehát az, hogy az országot gazdasági lebénuultsága veszedelmesen akadályozza abban, hogy a számára kedvező stratégiai irányban változzék.

4. - Mindezek miatt nem marad hátra más, mint olcsó, szakképzett, fegyelmezett munkaerőt kínálni a partnereknek, akár árúcikkek alacsony költségein keresztül, akár a hazai ipari befektetések gyors megtérülésén keresztül. Ilyen technológiai felszereltség mellett, amilyen az országban jelenleg rendelkezésre áll, ilyen infrastrukturális állapotok mellett, a munkaerőpiac ilyen szétziláltsága és a munkakultúra jelenlegi állapota mellett ez az olcsóság úgyszólván lehetetlen állapotokat teremtene a munkaerő újratermelési viszonyaiban. Hozzáteszem, hogy a munkaerő olcsóságára - és kizárólag erre - épített együttműködési modell a partnerekben egyértelműen a viszonyok kozerválásának érdekelttségét szüli, amennyiben a munkaerő olcsóságát a meglévő életviszonyok súlyos degradálásával kell megteremteni, a gazdasági és politikai kockázat nagysága miatt nem is nagyon akadna rá vállalkozó (hacsak a kormányzat nem hoz létre kemény diktatórikus viszonyokat).

A magyar gazdaság negyedik fájdalmas paradoxona az, hogy az egyetlen termelési tényező, amelyre az exportot építheti jelenleg, a rutinmunka olcsósága: ez azonban csak abszolút mértékkel mérve igaz, ha összehasonlítjuk a termelékenységgel, az eleven munka Magyarországon már drágának bizonyul, s mivel a jelenlegi fogyasztási szint már a munkaerő egyszerű újratermelését sem egészen fedezi, ezért olcsóbbítása súlyos politikai defektusok nélkül nem képzelhető el. Vagyis a szerény szakképzettségű és felszereltségű, munkaigényes tevékenységek exportja sem mutat előre.

E négyzeres paradox helyzet (amely végülis egyetlen tényezőre: a nemzetközi piaci versenyképesség hiányára vezethető vissza, ez pedig két forrásból, a fejletlenségből és az outtsiderségből táplálkozik!) mintegy "bekeríti" a magyar ipart: nem csak a nemzetközi piac küzdőterén, hanem - egy, akár

csak a GATT-konformitás mímelése erejéig - liberális gazdaságpolitika esetén a hazai piacon is.

Mondhatnók, beleilleszkedvén a "chicagoniták" kórusába: "úgy kell neki, tanuljon mórest, szedje össze magát és váljék versenyképpé" - Ez azonban nem ilyen egyszerű. Közismert, hogy ha a nevelő célzatú atyai legyintés a pajszerrel történik, a gyermek nem okul belőle, hanem megnyomorodik vagy meghal. Ennél jóval kisebb erejű ütés szétkeni a falon a szúnyogot. Vagyis az, hogy a nemzetközi verseny hatásának való kiszolgáltatás fejlődés-kényszerítő hatással van-e az ország iparára, avagy visszafordíthatalan torzulásokat eredményez benne, netán lehetetleníti és teljesen tönkreteszi, három tényező együttes hatásának eredője:

- a honi ipar fejlődési potenciálja (figyelembevve a nemzetközi piac normáit: azaz használati érték- és költség-követelményeit), valamint jelenkori erőnléte, azaz kihívásokra való reagálási képessége;
- a nemzetközi piac keresleti oldali követelményrendszerének milyensége, vagyis az, hogy a piacon olyan javak iránt van-e kereslet, mégpedig dinamikus kereslet, amilyeneket az adott ország képes előállítani, és olyan árszínvonalon tudja-e felszívni (figyelemmel az ország import-árszínvonalára), amely nem nyomorítja el az exportort; másképpen megfogalmazva: a külpiacon követelményei az ország alkalmazkodási rugalmasságának határain belül vannak-e, avagy kívül: ez utóbbi esetben ui. az ország nemzetközi teljesítőképessége egyébként elfogadható potenciál és erőnlét esetén is tart a zéró felé;
- a nemzetközi piac kínálati oldali szituációja, egyszerűbben fogalmazva az a versenyhelyzet - vagy: "erőpozíció" - amelyben az adott nemzetgazdaság ipara (illetve: egész export-skálája) leledzik: egy kölcsönös előnyökre és finom-egyensúlyokra alapozott munkamegosztási, termelésítényező- és tőkeáramoltatási, üzleti információ-áramoltatási körön ("a pikszisen") belül helyezkedik-e el, netán szerves része egy működő oligopol struktúrának, avagy mindezek az érdekkölcsönösségeken és érdekszövetségeken kí-

vül kénytelen a konkurrenciaharcban résztvenni, e harc "kemény-
ütközeti"-szektorában?

E három tényezőtől csak egy fél függ teljes egészében az adott ország gazdasági (természetes, és/vagy gazdaságpolitikával "művileg" gerjesztett) virulenciájától: ti. az, hogy

- a) milyen bölcsen gazdálkodik termelési tényezőivel és hogyan gyarapítja azokat mennyiségileg ill. minőségileg;
- b) milyen a vállalkozókészsége, beleértve a szabályozási rendszer létrehozta vállalkozásbarát piaci környezetet is;
- c) milyen aktív kül gazdaságpolitikával stimulálja a belpiac alanyait a sikeres világpiaci szereplésre és a partnereket a gazdaság érdekeivel szinkron mozgásokra.

A másik két és fél tényező: tehát az időpillanat potenciál-adottságai, a külpiaci kereslet és a külpiaci versenypozíció kívül esik az adott ország - esetünkben Magyarország, illetve a hazai gazdaságpolitika kompetenciáján: vagy kedvező, vagy nem, vagy lehet hozzá alkalmazkodni, vagy csak elszenvedni lehet a hatásait, amelyek annál erősebbek,

- minél nyitottabb szerkezetileg a gazdaság, vagyis minél nagyobb a hazai termelő-gazdálkodó szektor függősége a külpiaci eladásoktól, és minél nagyobb a hazai felhasználás függése a külföldről származó ellátmányoktól;
- minél nyitottabb kereskedelem politikailag a gazdaság, vagyis minél inkább lemondott arról (önszántából, vagy nemzetközi partneri, netán politikai nyomásra), hogy megvédelmezze belső piacát a külső (nyilván bénítónak, torzítónak, kivéreztetőnek ítélt) piaci hatások ellen, illetve bátorítsa, finanszírozza a hazai vállalkozásokat a külpiacokon való megjelenés esetén;
- minél sebezhetőbb a gazdaság, vagyis minél kevésbé képes a számára kedvező fordulatot kihasználni és minél vehemensebben reagál a számára kedvezőtlen piaci fordulatokra.

A magyar ipar fentebbi "anatómiai" áttekintése azt a következtetést sugallja, miszerint

- Elméleti fejlődési potenciáljában akadnak elég erős, reményteljes szegmensek, mindenekelőtt azok a feldolgozóipari területek, amelyek a világpiacon még nem veszítették el dinamizmusukat, sőt bizonyos "tisztos" dinamizmust a jövőben is fognak mutatni, ugyanakkor tiszteletreméltó hazai tradíciókkal, nívós termelési tényező garnitúrával rendelkeznek, nem mértéktelenül beruházásigényesek, világméretű műszaki fejlődésük nem mutat olyan vágtát, amely eleve reménytelenné tenné a hazai lépéstartást. Ezek a területek - igen méltányos feltételekkel - beépíthetők és beépítendők egy szoros nemzetközi együttműködési hálózatba: e hálózat integráns részeként képzelhető csak el az, hogy a gazdaság egészének húzó ágazataivá válhassanak.¹
- Ugyancsak akad néhány olyan jelentős - az ipar szerkezetében számottevő %-részarányt elérő - szakterület, ahol a magyar termelési tényező-garnitúrák és menedzsment kultúrák alkalmasak - megint csak szoros nemzetközi kapcsolatrendszer keretében mozogva - a nemzetközi piacon keringő "jóminőségű kommersz árúk" szintjét produkálni: ez már nem az a vegyes innováló-követő szint, ami az első csoportra jellemző, hanem inkább a "gyorsan és intelligensen, igényesen követő" szektornak lehetne nevezni;

Másfél évtizeddel ezelőtt úgy becsültem, hogy a nemzetgazdaság mintegy fele-kétharmada egy évtizeden belül felhozható e két szint valamelyikére, persze igen céltudatos, igen szelektív, és szellemiségében inkább "Galbraith"-i, mintsem "Friedman"-i jellegű gazdaságstratégiával, valamint egy, a finans- és fejlesztési bank típusú sokarcú bankrendszerre támaszkodó (vagyis pozitívan és szelektíven monetáris rendszerű) szabályozási gyakorlattal. Az-

¹ Ehelyütt engedtessek el a szerzőnek a szakterületek konkrét felsorolása: nem csak az előszóban tett fogadalom miatt, miszerint nem akarja el enni a döntéshozók kenyerét, hanem azért is, mert a klasszifikálást, legjobb tudása szerint a szerző csaknem másfél évtizede elvégezte és publikálta a "Mire képes a magyar népgazdaság" c. könyvében, valamint számos folyóiratban megjelent tanulmányában. Tekintettel arra, hogy a vizsgálat hosszútávú fejlődési versenyképességi ismérvek alapján ment végbe, s hogy eleve a fejlett piacgazdaságok és fejlődő országok által kialakított világgiazi követelményeket választotta etalonul, megállapításainak zöme ma is ér annyit, hogy egy átfogó, konkrét vizsgálat kiindulópontjául, vagy legalábbis elgondolkoztató kérdésfeltevésül szolgáljon.

óta, mint fentebb utaltam rá, a magyar ipar három végzetes csapást volt kénytelen elszenvedni: nagy "rezsihordozójának" és ellátási bázisának kihunyását, a gyilkos válogatatlan fiskális restriktiót (ami néhány éve részben monetáris, vagy inkább "pszeudó-monetáris", de ugyanolyan válogatatlan és gyilkos erejű fojtogatással egészült ki); és az átgondolatlan privatizáció okozta szétzilálódást, amely már generációs kihatású sebeket ejtett, éppen a stratégiaileg legígéretesebb gócpontokban.

Vagyis 1992 őszén mindazokat a megállapításokat, amelyeket 1978-ban is csak olyan megszorításokkal írtam le, miszerint ".. ha konzekvensen ebbe az irányba terel a gazdaságpolitika ..", ma már csak úgy merném leírni, hogy ".. amennyiben a 13 évvel ezelőtti potenciálnak kellő hatásküszöb feletti nagyságú és minőségű maradványai fellelhetők és akad olyan erő, amely ezeket mozgásba tudja lendíteni...". Nincs semmi számítási alapom rá - pusztán a sok évtizedes szakmai tapasztalat során kialakult "sacconometriai" érzékemre tudok támaszkodni - de azt határozottan állíthatom, hogy az 1978-ban becsült-számított fele-kétharmada arány egy mai állapot alapján nem haladja meg az 1/5 - 1/4 részt: vagyis ekkora a magyar gazdaság egy évtizeden belül igazán versenyképes szintre felhozható hányada. (Ez a gazdaság egészére vonatkozik, azaz a kitermelő tevékenységekkel együtt: a feldolgozó iparban valószínűleg valamivel magasabb arányt kaphatunk, lévén a fejlesztés fajlagos beruházási forrásigénye itt alacsonyabb).

B. A magyar ipar jövedelemtermelő képessége, s e jövedelmek sorsa

Előljáróban engedtessek meg egy távirati stílusú elméleti kitérőt. Bármely vállalkozás akkor élet- és fejlődőképes, ha tevékenysége nyomán elegendő jövedelem keletkezik: vagyis a dolgozói stáb és a menedzsment megkapja a neki járó, józan érzékkel arányosnak ítélt munkadíját, a tulajdonosok megkapják azt az osztalékot, amely még nem ösztönzi őket a vállalkozásból való kivonulásra, és a szervezet diszpozíciójában legalább akkora összeg marad, amellyel az adott technológiai és üzleti viszonyok között biztosíthatják, hogy a vállalkozás sem műszaki, sem piaci szempontból nem szorul perifériára. (Az állami jövedelemelvonást itt és most - az egy-

szerűség kedvéért - költségelemként fogom fel). E három összetevő összegét együttesen "elvárt jövedelemszintnek", a legutolsót pedig "elvárt haszon-szintnek" nevezem. A befektetett tőkéhez, vagy az elköltött tőkéhez viszonyított nagysága koronként és üzletáganként nagy mértékben különbözik: vagyis az "elvárt" jövedelem- ill. haszon-szint nem azonos az "átlagprofittal", de társadalmi funkciója lényegében ugyanaz: az "átlagprofit" a szabadverseny-korszak kategóriája, míg az "elvárt haszon-szint" az oligopol struktúráé.

Amennyiben feltételezzük, hogy a vállalkozás műszaki- és marketing tevékenysége nem gyengébb a piaci árszinteket meghatározó vállalatcsoportnál, azt, hogy rentabilitása hogyan viszonyul az "elvárt" szinthez, két tényező határozza meg: a piac jövedelemtranszferáló hatása és a közületek jövedelemcentralizálási kényszere, vagy mohósága. Ha a műszaki marketing tevékenység az etalonhoz képest nívósabb, úgy extra- haszon keletkezik, hacsak a piac és az adó el nem viszi. Ha a műszaki- marketing tevékenység színvonala gyengébb a megkövetelnél, a vállalkozás csak akkor jut elvárt haszonhoz, ha vagy a konjunktúra, vagy a költségvetés kegyes hozzá.

Mind a piac, mind a költségvetés jövedelemtranszferáló hatása lehet normatív. Kedvezőtlen cserearányok ráfizetésessé tehetnek kiváló műszaki színvonalú és a piacon is tehetségesen mozgó tevékenységeket; a költségvetés az adókat és a vámokat mindenáron be akarja szedni - vagyis krónikus pénzhiánya nagyobb nyomást gyakorol rá, mint gazdaságélénkítő hivatása - pl. azért, mert (foglalkoztatási, vagy egyéb okok miatt) szubvencionálnia kell az alacsony jövedelemképzési képességű vállalkozásokat, vagy törleszteni kell a nemzeti adósságállományt, úgy fellép a "Rózsa Sándor-hatás": elveszik a jövedelmet a "gazdagoktól" és szétosztják a "szegények" között, s ez drámai helyzetbe hozhatja a gazdaság legdinamikusabb, netán stratégiaileg legfontosabb szektorait. Ha az ilyen módon összehordott jövedelem ráadásul egy valamikor felvett - s azóta többszörösen megtérített - külföldi kölcsön adósságszolgálatára megy el, akkor nemcsak improduktív átcsoportosításon megy keresztül, de meg is szűnik nemzeti forrásként működni.

A '60-as évek végén, '70-es évek közepén megejtett nemzetközi összehasonlítások egyértelműen azt jelezték, hogy a magyar ipar világméretben közepes fajlagos teljesítményű, egy számára hiper kedvező világgazdasági

konjunktúra és konkrét együttműködési környezeti pozíció mellett. A '70-es évek fejleményei - amelyek következtében a hiper kedvező világgazdasági konjunktúra hipo kedvezőtlené vált, a kivételesen kedvező piaci erőviszonyok pedig fokozatosan szertefoszlottak, kiderült, hogy ez a "közepes" helyezés inkább volt a piaci szituáció, mintsem a teljesítőképességi szint következménye.

Nos, a mai helyzetben, amikor a megváltozott piaci helyzet "becsontosodott", a hazai ipar pedig a mély szerkezeti-szervezeti válság és társadalmi-politikai frusztráltság állapotában vergődik, egy nagy önmérsékletű költségvetési partnerség mellett sem volna reális az ipar egészétől akkora szintű jövedelmezőséget elvárni, amely eleget tesz a dolgozói stáb és a menedzsment munkajövedelm-elvárásainak, a vállalkozások "image"-át biztosító osztalékszintnek, s ezeken felül országos szinten, sztochasztikusan meghozza minden vállalkozási kategória számára az elvárt haszonszintet is. A jövedelmi alaphelyzet az, hogy az ipar teljesítménye a jelenlegi nemzetközi piaci árviszonyok mellett elégtelen: legalábbis országos átlagban. Valószínű, hogy ha a költségvetés nem volna szorítva arra, hogy erre az iparra teherbíróképességét jóval meghaladó transzfer-terheket rójon, akkor is általános volna a dilemma: a dolgozói jövedelmeket nyirbálják-e meg a vállalkozások, vagy a tulajdonosi-menedzseri részesedést, avagy rendezkedjenek be a 0, esetleg mínusz fejlődésre, vagyis maradjanak le és lassan éljék fel a tőkéjüket? Vigyázat! Ez a megállapítás az ipar egészére érvényes! Ha ugyanis a szóródásokat is figyelembe vesszük, még ennél is életveszélyesebb kép tárul fel. Tudvalevő ugyanis, hogy a közületi tulajdonban lévő vállalkozásoknál koncentrálódik az ipari vagyon nagyobbik és értékesebbik hányada, itt igyekezik működni a honi K+F kapacitás oroszlánrésze, innen származik az export zöme, ez a szektor foglalja magában a nemzet stratégiaileg legértékesebb termelési tényező együtteseit. Ugyanakkor erre a nemzetgazdasági szegmensre többszörös, - nyugodtan lehet állítani - kibírhatatlan, dezorganizáló bénító hatású teher nehezedik. Egyfelől, a mai magyar felállásban ez a szektor adja a megfogható, ellenőrizhető adóalanyok zömét, vagyis kiváló médiuma a "Rózsa Sándor-hatásnak".

Másfelől állami tulajdon lévén, ennek az életébe, vállalkozási rendjébe lehet a legkönnyebben "felülről" beleszólni: kiváltképp a menedzsmentet illető személyzeti viszonyokba - ez permanenssé teszi a bizonytalanságot, kikényszeríti a máról-holnapra élésre való berendezkedést (az állami vállalatoknak e tekintetben gazdag tapasztalataik vannak: a "fiskális terror" éveiben alakították ki gyakorlataikat - a nemzetgazdaság továbbfejlődésének rovására).

Harmadrészt: a stratégia-hiányos privatizáció nemcsak növeli a bizonytalanságot ebben a létfontosságú szegmensben, hanem sokféle "kóboráramot" indukál. A pillanatnyi kiútkeresések érdekei által motivált (az ugyancsak átgondolatlan törvénykezés és államigazgatás jogszabályainak spontán eredőhatását követő irányban mozgó (decentralizációk) "Kft-sesedés", profil-tisztítások és váltások, ad hoc exportok és importok kijavíthatatlanul szétzilálják az amúgyis tökéletlen, zilált iparon belüli munkamegosztási-kooperációs (ágazati-kapcsolati) viszonyokat, olyan vadóc-monopóliumokkal tarkított piaci viszonyokat hoznak létre, amelyek a működőképes oligopol piacgazdaságokban azonnali, általános immunreakciókat hoznának létre és lebénítanák a gazdaságokat: itt nem bénítanak, hanem tovább torzítanak: semmi hasznosra nem kényszerítő jövedelemdifferenciákat hoznak létre az egyéni és a vállalati szférában egyaránt, s ez tovább fokozhatja a termelési tényezők szétmorzsolódását, pangását és végeredményben pusztulását.

Negyedsorban: a gazdaságpolitikának szemmel láthatóan nincs sem határozott elképzelése, sem hatékony szabályozórendszere az országba való tőkebeáramlás, és az országból való jövedelemkiáramlás szabályozására, stratégiai mederbe való terelésére. Vélelmezhetően a gazdaságpolitika a tőkeimportot úgy fogja fel, mint "mentőkötelet" a fojtogató adósságszolgálati terhek pillanatnyi enyhítésére, s ez a kényszer elnyomja a következő életfontosságú szempontokat:

- Nem mindegy, milyen feltételekkel áramlik be a tőke: az-e a célja, hogy hosszú időre gazdagítsa a magyar területen működő nemzeti vagyont, korszerű műszaki know-how-t hoz-e magával, munkahelyeket teremt, vagy ment meg, növeli a gazdaság exportképességét és hozzájárul-e versenypozíciójának erősítéséhez - egyszóval

úgy viselkedik-e mint a kulturált, iparosodott országok között transzferálódó tőke, vagy legalábbis, mint a NIC-szférába behatoló tőke, avagy csak egyet-kettőt fordul az országban és óriási haszonnal kivonul innen ("kalandortőke"), vagy csak annyi jön be, amennyi egy árú-lerakathoz elég, s a tevékenysége csak az importra (a hazai termelő kiszorítására) korlátozódik; avagy termelőtőkeként jelentkezik, de javarészt import-előgyártmányokból kizárólag magyar piaci ellátásra termel; avagy a származási ország fejlett technológiájából úgyszólván semmit sem telepít át, hanem primitív munkafolyamatokat végeztet el, netán erős környezetszennyezéssel - vagyis úgy viselkedik, mintha gyarmatosítana.

- Nem mindegy, milyen "adagokban" érkezik az importált tőke: jelentéktelen, a származási országban inframarginális összegű pénzecskék jönnek-e akár "szerencsét próbálni", akár "jelenlétüket dokumentálni", avagy életképes, a gazdaság működőképessége és továbbfejlődése szempontjából potens tőkék állnak-e össze;
- Az sem mindegy, mi az idetelepülés alapmotívuma: értékes termelési tényező-szegmenseket kívánnak-e kiegészíteni és mozgásba hozni; avagy olcsó szakképzett, netán szakképzetlen munkaerőt kívánnak-e elavult technikával párosítani és életgörbéjük alkonyán leledző javakkal akarják-e elárasztani a piacot; avagy kizárólag az vonzza ide a tőkét, hogy a költségvetés nyílt, vagy bújtatott nemzeti ajándékokat kínál neki az idetelepülés érdekében (adóparadicsom; ingyen ingatlan; munkaerő-költség egy részének átvállalása; szakszervezeti tevékenység kordába szorítása stb. stb.), avagy remélik, hogy itt nem büntetik őket káros tevékenységekért (környezetszennyezés, munkavédelem alacsony szintje stb.). Ez más oldalról közelíti azt az alapkérdést, hogy normál működési feltételeket keres-e az országban a külföldi működő tőke, avagy egyoldalú, gyarmati típusú előnyökhöz kíván-e jutni.

Az persze objektíve meghatározott körülmény, hogy Magyarországra mekkora és milyen jellegű tőke hajlandó bevonulni az ország stratégiai érdekeivel számoló betelepülési és működési feltételek között, és mekkora, valamint

milyen jellegű és hatású az a tőke, amely akkor áramlik be, ha a gazdaságpolitika alárendeli a stratégiai érdekeket a pillanatnyi devizabeáramlás volumenének.

Attól lehet félni, hogy a pillanatnyi devizális szorításnak engedő tőkeimport-politika már középtávon felfalja azt a többletet, amit rövid távon hozhat egy "gerincesebb" és szelektívebb tőkeimport-politikával szemben: az ellenirányú jövedelemtranszfer plusz az okozott gazdasági és társadalmi károk együttesen jobban rontják az ország adósságkezelési potenciálját, mint amekkora könnyebbséget okozhat a némileg nagyobb tőkebeáramlás rövid távon: ezt azonban persze lelkiismeretes számítás tárgyává kell tenni. Végülis a tőkeimport-politikát nem szabadna megalkotni a magyar gazdaság számára stratégiailag kulcsfontosságú szektorok fejlesztését elősegítő koncepció erős ráhatása nélkül.

Végül ötödsorban: nem kedvező a stratégiai szektorok akció- és fejlődési képességeinek visszanyerése szempontjából az sem, hogy a gazdaságpolitikai döntések ismét kezdenek ideológiai szlogenek árnyékában születni: az egyik hangadó vélemény abszolutizálja a "small is beautiful" elvét, és a valóban hiányzó kis- és középvállalkozási szektor létfeltételeit a nagy, egységes technológiákat működtető, K+F kapacitásokkal rendelkező vállalati hálózat szétfoszlatásán keresztül, ennek számlájára próbálja megoldani. A másik - politikailag protagonista - irányzatnak elvileg nem volna kifogása a nagyvállalatok léte ellen, ám olyannyira elkötelezett az állami és szövetkezeti tulajdonnal szemben, hogy inkább kész feláldozni a nagyüzemi szektort - nem találván sem hazai, sem külföldi vevőt e gyáróriásokra (amelyek egyébként nyugat-európai mércével számítva legfeljebb nagyobb középüzemeknek fel-elenek meg) - semhogy megpróbálna együtt élni vele, mint az előző rendszer "örökségével", még néhány évig, vagy évtizedig.

Az ötféle nyomás kumulálódik: a stratégiailag kulcsfontosságú termelési-tényezőe gyűttesek jövedelemtermelés szempontjából már évek óta a perifériára szorultak. Olyannyira tőkékük felélésére vannak kényszerítve, hogy szállítóikat nem tudják fizetni, dolgozóik SZTK-járulékát szintén nem tudják fizetni, villanyszámlájukat sem tudják fizetni: krónikus likviditási válságban leledzenek: stábjuk krémje elszéled (zömük nem olyan munkahelyre, ahol

szaktudását jobban tudná hasznosítani, mint a haldokló vállalaton belül), összeszokott dolgozói kollektívájuk megsemmisül, technológiájuk improduktívan avul el, ennek rendszere is szétzilálódik, akár azért, mert a "karcsúsítások" során a javát kénytelenek eladni, akár azért, mert a nagyvállalat romjain alakuló kisvállalkozások kikanyarítják az egyes kapacitásokat az eladdig egységes rendszerből, üzleti kapcsolataik elmosódnak, egy-két évig még megszabadulnak készleteiktől, ezért látványos export-volumeneket produkálnak (valószínűleg elég kedvezőtlen FT/\$ viszonyok mellett), aztán ennek is vége szakad.

Hangsúlyozom: ha stratégiaileg menthetelen (elavult, a kereslet peremére szorult) kapacitásokról van szó, az egyetlen érv, ami ideiglenes fenntartásuk mellett szólhatna a munkahely-megőrzés és a devizaszerzés, ill. -kímélés volna, s ez semmiképpen nem olyan "kategórikus imperativusz", amelynek egy piacgazdaságban a gazdaságossági szempontokat alávetik. A sorvadás azonban elárastotta a gazdaság stratégiai kulcsterületeit is: ez a körülmény nem alkalmas arra, hogy optimistává tegye a magyar feldolgozó ipar jövőbeni esélyeit latolgató szakembert.